

**Monika Klimowicz
Małgorzata Michalewska-Pawlak**

Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Wrocławski¹

Znaczenie analizy jakościowej w ewaluacji polityk publicznych na przykładzie programu ASOS

Streszczenie

Niniejszy artykuł naukowy ma na celu wyjaśnienie znaczenia badań jakościowych, w szczególności zaś metody *process tracing*, w ewaluacji rządowego programu na rzecz aktywności społecznej osób starszych (ASOS). W artykule przedstawiono metodykę zastosowania metody *process tracing* wykorzystywanej w badaniu studium przypadku oraz warunki, w jakich może być ona użyteczna w określaniu efektów realizacji programu w ramach polityk publicznych.

Artykuł został oparty na badaniach przeprowadzonych w ramach projektu naukowego *Innovative Social Investment Strengthening Communities in Europe* (InnoSi) finansowanego przez Komisję Europejską z programu Horyzont 2020. W głównej części artykułu zaprezentowano częściowe wyniki badań empirycznych mających formę analizy studium przypadku i obejmujących projekt *Aktywni bez względu na wiek* w oparciu o metodę *process tracing*.

Słowa kluczowe: ewaluacja polityk publicznych, analiza jakościowa, metoda *process tracing*, ASOS

---

¹ Wydział Nauk Społecznych UW, ul. Koszarowa 3, 51-149 Wrocław; adresy internetowe autorek: monika.klimowicz@uwr.edu.pl, malgorzata.michalewska@uni.wroc.pl.

Wprowadzenie

Wymogi prowadzenia systematycznej ewaluacji interwencji finansowanych ze źródeł zewnętrznych stawiają państwowym, beneficjentom pomocy międzynarodowej, zarówno organizacje międzynarodowe, jak i instytucje finansowe udzielające dotacji, kredytów czy pożyczek, takie jak Unia Europejska, Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy. W tym względzie pierwszoplanowe stają się funkcje: rozliczeniowa oraz wzmacniania odpowiedzialności ewaluacji, które umożliwiają poinformowanie szerszej opinii publicznej o skuteczności działania programów oraz wydajności podjętych działań (Olejniczak, 2009).

Ewaluacja ma na celu pozyskanie praktycznej wiedzy na temat funkcjonowania polityki publicznej i jej efektów, która będzie miała wpływ na treść przyszłych decyzji politycznych i wdrażanie polityk publicznych. Dla tak sformułowanego celu zastosowanie mają zarówno badania ilościowe, jak i jakościowe. Badania jakościowe pozwalają bowiem na zdecydowanie szersze wnioskowanie (Mandes, 2008, s. 133) dotyczące nie tylko efektów wdrażania interwencji, lecz również jej organizacji i przebiegu, na przykład poprzez określenie poziomu jakości działań, satysfakcji ich odbiorców czy stopnia zachodzących w społeczeństwie zmian dzięki ich realizacji.

Niniejszy artykuł naukowy ma na celu wyjaśnienie znaczenia badań jakościowych, w szczególności zaś metody *process tracing* (pol. śledzenie procesu²), w ewaluacji programu ASOS realizowanego w ramach polityki senioralnej w Polsce. Zostaną przedstawione zalety i ograniczenia metody *process tracing* wykorzystywanej w badaniu studiów przypadku (gdy wielkość badanej próby wynosi $n=1$), czyli pojedynczych projektów, oraz warunki, w jakich może być ona użyteczna w określaniu efektów realizacji programu ASOS. Sposób implementacji metody *process tracing* zostanie wyjaśniony na przykładzie analizy drugiej edycji projektu *Aktywni bez względu na wiek*, który uzyskał finansowanie w ramach programu ASOS w 2015 roku.

W opracowaniu wykorzystano metodę *desk research*, w ramach której analizie poddano istniejącą literaturę przedmiotu z zakresu metodologii nauk społecznych i zarządzania publicznego oraz dokumenty unijne i rządowe dotyczące polityki senioralnej. Obok charakterystyki dotychczas przeprowadzonych ewaluacji programu ASOS niniejszy tekst zawiera opis metody *process tracing* wraz z założeniami warunkującymi jej skuteczną implementację w badaniach ewaluacyjnych. W głównej części artykułu zaprezentowano częściowe wyniki badań empirycznych mających formę analizy studium przypadku i obejmujących projekt *Aktywni bez względu na wiek* w oparciu o metodę *process tracing*. Opisane wyniki badań zostały uzyskane w związku z realizacją projektu badawczego *Innovative Social Investment Strengthening Communities in Europe* (InnoSi) finansowanego przez Komisję Europejską w ramach Programu Horyzont 2020.

---

² Termin *process tracing* może być przetłumaczony w bezpośredni sposób na język polski w brzmieniu „śledzenie procesu”, niemniej jednak ze względu na stosowaną w literaturze przedmiotu terminologię autorzy zdecydowali się pozostawić nazwę metody w jej oryginalnym brzmieniu.

Analiza istniejących ewaluacji rządowego programu na rzecz aktywności społecznej osób starszych na lata 2014–2020

Rządowy program na rzecz aktywności społecznej osób starszych (ASOS) jest jednym z narzędzi realizacji polityki senioralnej w Polsce. Została ona ustanowiona w wyniku dwóch procesów: integracji Polski z UE, w której wsparcie dla aktywizacji społecznej osób starszych jest traktowane jako inwestycja społeczna, oraz nasilającego się procesu „starzenia się społeczeństwa” i próby znalezienia recepty na to zjawisko w postaci realizacji określonych działań publicznych. Program ASOS został opracowany przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej jako odpowiedź na wyzwania, jakie pojawiły się w wyniku procesów demograficznych i społecznych zachodzących w Polsce (MPiPS, 2012).

Przystąpienie Polski do UE można określić jako przełomowe w obszarze wyodrębniania się polityki senioralnej, chociażby ze względu na fakt, iż pierwsze projekty skierowane na zaspokojenie potrzeb osób starszych były finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Dotyczyły one głównie sytuacji osób starszych na rynku pracy, w tym aktywizacji osób bezrobotnych w wieku 50+ (Tomczyk, Klimczuk, 2015, s. 69). Pierwszy ogólnopolski program rządowy na rzecz seniorów — *Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+* — został opracowany w 2008 roku i odnosił się, podobnie jak inicjatywy finansowane z EFS, do kwestii związanych z funkcjonowaniem tej grupy wiekowej w obszarze rynku pracy (MPiPS, 2008).

Zasadniczym impulsem do opracowania programu ASOS było ustanowienie na podstawie decyzji Parlamentu Europejskiego oraz Rady roku 2012 Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej (Parlament Europejski i Rada, 2011). ASOS jest realizowany w dwóch edycjach: 2012–2013 oraz 2014–2020. Celem głównym programu w ramach obydwu edycji jest poprawa jakości i poziomu życia osób starszych dla godnego starzenia się poprzez aktywność społeczną. W obu edycjach programu zostały określone jednakowe cztery cele szczegółowe, którym przyporządkowano konkretne wskaźniki realizacji programu oraz źródła ich weryfikacji.

Tabela 1. Cele programu ASOS 2012–2013 oraz 2014–2020 i ich weryfikacja³

Cele programu ASOS	Nazwa wskaźnika pomiaru	Źródło weryfikacji
<p>Cel główny Poprawa jakości i poziomu życia osób starszych dla godnego starzenia się poprzez aktywność społeczną</p>	<ul style="list-style-type: none"> • respondenci pracujący społecznie w organizacjach obywatelskich w wieku powyżej 60 lat • dobrowolna praca w organizacjach i poza nimi w wieku powyżej 60 lat 	<p>CBOS</p> <p>GUS</p>

³ W tabeli podano jedynie nazwy wskaźników, bez konkretnej ich wartości.

Tabela 1. (cd.)

Cele programu ASOS	Nazwa wskaźnika pomiaru	Źródło weryfikacji
<p>Cel szczegółowy nr 1 Zwiększenie różnorodności i poprawa jakości oferty edukacyjnej dla osób starszych</p>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba nowych słuchaczy • liczba nowo utworzonych zajęć (przeciętna miesięczna) • liczba godzin nowo utworzonych zajęć, z których korzystała osoby starsze • liczba wolontariuszy biorących udział w projektach 	<p>Sprawozdania z realizacji programu</p>
<p>Cel szczegółowy nr 2 Tworzenie warunków dla integracji wewnątrz- i międzypokoleniowej osób starszych przy wykorzystaniu istniejącej infrastruktury społecznej</p>	<ul style="list-style-type: none"> • odsetek osób w wieku powyżej 60 lat regularnie korzystających z komputera • liczba beneficjentów uczestniczących w nowo utworzonych projektach • liczba wolontariuszy biorących udział w projektach 	<p>Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych</p> <p>Sprawozdania z realizacji programu</p>
<p>Cel szczegółowy nr 3 Rozwój zróżnicowanych form aktywności społecznej, w tym upowszechnianie wolontariatu, partycypacji w procesach decyzyjnych, w życiu społecznym, w tym udział osób starszych w kształtowaniu polityki publicznej</p>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba projektów składanych w obszarze partycypacji osób starszych w życiu publicznym • liczba nowo utworzonych sieci/ośrodków pomocowo-informacyjnych • liczba beneficjentów uczestniczących w nowo utworzonych projektach • liczba wolontariuszy biorących udział w projektach 	<p>Sprawozdania z realizacji programu</p>
<p>Cel szczegółowy nr 4 Zwiększenie dostępności, podniesienie jakości usług społecznych oraz wspieranie działań na rzecz samopomocy i samoorganizacji</p>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba beneficjentów nowych usług społecznych • liczba beneficjentów nowych form samopomocy • liczba wolontariuszy biorących udział w projektach 	<p>Sprawozdania z realizacji programu</p>

Źródło: MPiPS, 2012, s. 19–20; MPiPS, 2014a, s. 10–11.

Wskazane w tabeli 1 wskaźniki realizacji programu ASOS częściowo pokrywały się w obydwu edycjach, niektóre z nich uległy niewielkiej modyfikacji. W drugiej edycji większy nacisk położono na rozwój wolontariatu, co znalazło odzwierciedlenie w nowo wprowadzonych wskaźnikach. Niezależnie od edycji, w której był lub jest realizowany ASOS, jego ewaluacja opiera się na danych o charakterze ilościowym, które są i będą weryfikowane za pomocą badań statystycznych oraz sprawozdań z realizacji programu generowanych na poziomie rządowym.

Od początku trwania programu Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej opublikowało dwa raporty ewaluacyjne z realizacji programu ASOS w latach 2013 i 2014 (MPiPS, 2014b, 2015). Raporty zawierają dane liczbowe dotyczące organizowanych konkursów w podziale na liczbę składanych ofert w stosunku do dofinansowanych projektów w poszczególnych województwach, typy organizacji aplikujących o środki, liczbę składanych wniosków w ramach poszczególnych priorytetów programu, oferty partnerskie oraz alokację finansową. Nie udostępniono natomiast informacji odnoszących się do stopnia osiągnięcia zakładanych celów programu poprzez weryfikację wskaźników zamieszczonych w tabeli 1.

Pomijając kwestię systematyczności prowadzenia ilościowej ewaluacji programu ASOS, warto wspomnieć o jej ograniczeniach, które uniemożliwiają rozszerzenie pomiaru oddziaływania programu nie tylko w sposób bezpośredni — na jego beneficjentów ostatecznych, ale też pośredni — na szeroko rozumiane otoczenie społeczne. Brakuje danych na temat wpływu programu chociażby na: wzrost doświadczenia, kompetencji i jakości działania organizacji realizujących projekty na rzecz ludzi starszych, rozwój międzysektorowej współpracy podmiotów publicznych, społecznych i prywatnych na rzecz ludzi starszych w Polsce czy umocnienie tak zwanej srebrnej gospodarki w wyniku funkcjonowania programu ASOS. Kwestie te wymagają przeprowadzenia pogłębionych badań, w których znajduje zastosowanie analiza jakościowa.

Przyjęte kryteria ilościowe ewaluacji uniemożliwiają także określenie czynników, które miały pozytywny wpływ na realizację celów programu. Badania jakościowe są niezbędne do określenia kontekstu, warunków, mechanizmów i związków przyczynowo-skutkowych, które wpływają na sukces realizacji programu bądź stanowią zagrożenie dla osiągnięcia jego celów. Spełniają funkcję wyjaśniającą i umożliwiają ewaluację efektów, które pojawiły się w sposób nieprzewidziany przez twórców programu, ale w wyniku jego realizacji. Rzetelne, wiarygodne i pogłębione ewaluacje oparte na wynikach badań powinny stanowić rdzeń realizacji polityki opartej na dowodach. Przeprowadzenie badań jakościowych dla programu tej skali, jakim jest ASOS⁴ (MPiPS 2015, s. 4), stanowi poważne wyzwanie natury metodologicznej, finansowej i organizacyjnej. Zastosowanie może tutaj znaleźć metoda oparta na analizie studium przypadku konkretnych projektów, która zostanie opisana w dalszej części tekstu wraz z omówieniem kwestii reprezentatywności i możliwości generalnego wnioskowania na podstawie wyników tego typu badań.

Process tracing jako podejście ewaluacyjne w badaniach jakościowych

Badanie i krytyczna analiza procesu realizacji polityk publicznych może przybierać wiele form, opierając się na wykorzystaniu różnych metod i narzędzi badawczych, zarówno w ramach badań ilościowych, jak i jakościowych. Dobór metod i narzędzi badawczych powinien wynikać przede wszystkim z celu, w jakim dana ewaluacja jest prowadzona, ale też z charakteru i zakresu danej interwencji publicznej. W kontekście badania zmian

---

⁴ W 2014 r. dofinansowanie w łącznej wysokości 38 milionów złotych uzyskało 490 projektów.

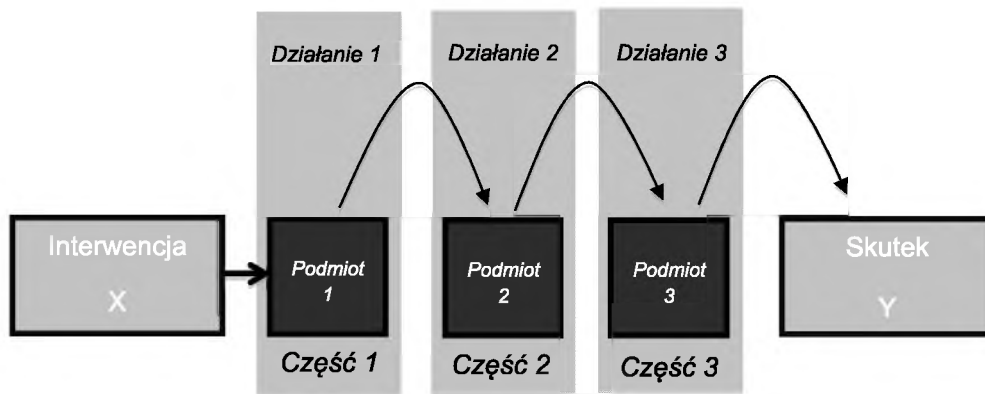
zachodzących w trakcie i po zakończeniu interwencji realizowanej na przykład w ramach określonego programu istotnego znaczenia nabiera nie tylko zdefiniowanie efektów końcowych, jakie przyniosła jego realizacja, lecz również analiza przebiegu procesów, które doprowadziły do wystąpienia zamierzonych rezultatów. Stanowią one niezbędny element ewaluacji polityk publicznych. Jedną z metod, która znajduje zastosowanie w ewaluacji zorientowanej na osiągnięcie wyżej wskazanego celu, jest *process tracing*.

Process tracing jest metodą mającą zastosowanie w ewaluacji i rozwijaniu teorii w dziedzinie psychologii poznawczej (Schulte-Mecklenbeck, Kühberger, Ranyard, 2011). W tym obszarze analizie są poddawane procesy poznawcze w rzeczywistym czasie ich występowania, od momentu ekspozycji bodźca, przez fazę przeddecyzyjną, aż do ostatecznego wyboru (zob. Michalaszek, Jastrzębowska, Kaczmarek, 2012, s. 208). Szybko została ona zapożyczona przez politologów, zwłaszcza tych zajmujących się psychologią polityki, których celem było zrozumienie i wyjaśnienie uwarunkowań przebiegu procesów decyzyjnych w sferze polityki (Ławniczak, 2013, s. 73).

Metoda ta zyskuje obecnie coraz więcej zwolenników zarówno wśród badaczy, jak i praktyków zajmujących się ewaluacją, gdyż pozwala na dokonywanie holistycznej analizy przebiegu procesów. Będąc metodą typu *case study*, sprawdza się ona również jako praktyczne narzędzie ewaluacyjne w analizie procesu wdrażania programów i innych interwencji publicznych będących produktem decyzji politycznych. Spełnia ona ważne funkcje w wyjaśnianiu i oszacowaniu przebiegu procesu jako czynnika mającego wpływ na efektywność i skuteczność interwencji publicznych.

Process tracing pozwala na dokonywanie analizy sposobu, w jaki realna lub hipotetyczna przyczyna wpływa na obserwowany rezultat. Należy ona jednocześnie do grupy metod badawczych na małej próbie, tzw. małych *n*. Badania tego typu pozwalają na głębsze zrozumienie procesów przyczynowych, wytłumaczenie ogólnej teorii wyjaśniającej i opracowanie hipotez dotyczących trudno obserwowalnych zjawisk (Johnson, Reynolds, Mycoff, 2010, s. 171). Warto zwrócić uwagę, iż znaczna część wiedzy o polityce i procesach politycznych pochodzi właśnie ze studiów przypadków. Na gruncie filozoficznym i epistemologicznym metoda *process tracing* jest ściśle związana z wyjaśnianiem mechanizmów przyczynowych występujących w ramach procesów decyzyjnych lub znaczenia i roli podmiotów biorących udział w obserwowanych procesach oraz ich wpływu na ostateczny wynik (Bennett, Checkel, 2012, s. 10; Vennesson, 2008, s. 232).

W metodzie *process tracing* przedmiotem badania są związki przyczynowo-skutkowe zachodzące w ramach określonego procesu w formie mechanizmów przyczynowych, umożliwiając jednocześnie prześledzenie drogi sił przyczynowych od przyczyny do skutku (Ławniczak, 2015, s. 102). Zależność ta została zaprezentowana na schemacie 1.

Schemat 1. Mechanizm przyczynowy w ramach metody *process tracing*

Źródło: Punton, Welle, 2015a, s. 3.

Derek Beach i Rasmus Brun Pedersen (2013, s. 3) zaproponowali trzy typy śledzenia procesu służące: 1) weryfikowaniu teorii (ang. *theory-testing*), 2) formułowaniu teorii (ang. *theory-building*), 3) wyjaśnianiu rezultatów (ang. *explaining-outcome*). Każdy z wyżej wymienionych wariantów wymaga implementacji innego przebiegu procesu badawczego (Beach, Pedersen, 2013; Bennett, Checkel, 2012; Punton, Welle, 2015a; Vennesson, 2008). Na potrzeby niniejszego artykułu zastosowano ten wariant metody *process tracing*, który umożliwia budowanie teorii wyjaśniania interwencji programu publicznego. Poniżej został zamieszczony opis tego, w jaki sposób jest on implementowany w procesie badawczym. W tym przypadku za wykorzystaniem metody *process tracing* przemawia chęć sformułowania teorii opartej na mechanizmach przyczynowych, wyjaśniającej związek przyczynowy łączący pewne przyczyny (X) z rezultatami (Y) w określonej liczbie przypadków (Beach, Pedersen, 2013, s. 14–16). Celem badania jest określenie, w oparciu o zebrany materiał empiryczny, wiarygodnego mechanizmu przyczynowego wiążącego przyczynę ze skutkiem, a następnie sformułowanie mechanizmu przyczynowego lub mechanizmów przyczynowych, które spowodowały pojawienie się skutku (tamże, s. 16–18). Wariant pozwalający na sformułowanie teorii jest przydatny w sytuacji, gdy:

- 1) (wersja 1) wiemy, że zarówno X i Y istnieją (np. wiemy, że wprowadzono interwencję i wiemy, że to, co nastąpiło, to jej wynik) i uważamy, że istnieje związek przyczynowy między X i Y lub (wersja 2) wiemy, że istnieje Y, ale nie znamy X (np. wiemy, że efekt końcowy wystąpił, ale nie wiemy albo nie jesteśmy pewni, co było jego przyczyną);
- 2) nie wiemy, dlaczego X doprowadziło do Y (np. nie dysponujemy teorią zmiany, która wyjaśnia, dlaczego nasza interwencja X może doprowadzić do rezultatu Y) (Punton, Welle, 2015a, s. 2).

Zastosowanie metody *process tracing*, tak jak każdej metody *case study*, wymaga określenia, czym jest badany przypadek n. Zatem istotne jest określenie tego, co zostanie zbadane, np. interwencja, projekt, kraj, osoba lub organizacja. Przypadek poddany analizie w ramach metody *process tracing* musi zawierać:

- 1) skutek, który będzie podlegał badaniu (w ocenie wpływu — ang. *impact evaluation* — może być skutek albo wpływ);

- 2) hipotetyczne przyczyny (mogą to być interwencje, programy, projekty itp. lub działania w ramach określonych interwencji, programów i/lub projektów itp.);
- 3) procesy lub zdarzenia, które łączą hipotetyczną przyczynę ze skutkiem, np. działania i pośrednie efekty interwencji (tamże).

Prowadzenie badań metodą *process tracing* opiera się dziesięciu następujących założeniach wzmacniających jakość prowadzonych badań:

- 1) Szeroki zakres poszukiwań alternatywnych wyjaśnień, w szczególności uwzględnienie fundamentalnych kategorii funkcjonujących w naukach społecznych, takich jak na przykład instytucje czy normy społeczne.
- 2) Sprawiedliwość w ocenie własnych i konkurencyjnych wyjaśnień badanego zjawiska, porównywanie ich przewidywań z zebrany materiałem z równą wnikliwością.
- 3) Uzasadnienie cezur czasowych, zwłaszcza punktu początkowego.
- 4) Wytrwałość w zbieraniu materiału dowodowego, a zarazem świadomość konieczności zatrzymania się w pewnym momencie i uzasadnienia tego w klarowny sposób.
- 5) Branie pod uwagę potencjalnych nieścisłości, uprzedzeń i manipulacji zawartych w dostępnych źródłach.
- 6) Rozróżnianie przypadków najbardziej i najmniej prawdopodobnych dla danego wyjaśnienia, a co za tym idzie właściwa ocena wagi uzyskanych rezultatów.
- 7) Łączenie śledzenia procesu z analizą porównawczą, gdy jest to użyteczne.
- 8) Otwartość na indukcyjną stronę *process tracing* — branie pod uwagę nowych pomysłów, hipotez, wyjaśnień, które rodzą się w trakcie badania.
- 9) Dedukcyjne ustalenie, jaki konkretnie proces, zgodnie z przyjętym wyjaśnieniem, prowadzi do efektu — co wiąże się z omawianą wcześniej konceptualizacją i operacjonalizacją.
- 10) Wzięcie pod uwagę, że choć korzystne jest uzyskanie jednoznacznego wyniku i warto do niego dążyć, to dobre śledzenie procesu może być go również pozbawione ze względu na złożony charakter przedmiotu badań — świata społecznego (Bennett, Checkel, 2012, s. 28–40, za: Ławniczak, 2013, s. 79).

Założenia te pozwalają na świadome, refleksyjne, a jednocześnie krytyczne przeprowadzenie procesu badawczego. Stanowią one ważną inspirację do formułowania hipotez badawczych oraz pomagają w operacjonalizacji prac badawczych, wzmacniając efekty zastosowania metody *process tracing*. Ewaluacja projektu *Aktywni bez względu na wiek* przeprowadzona przy użyciu metody *process tracing*, której przebieg i rezultaty zostały opisane w następnym podrozdziale, bazuje na wyżej wymienionych ustaleniach i praktycznych wskazówkach.

Zastosowanie metody process-tracing w ewaluacji jakościowej projektu Aktywni bez względu na wiek realizowanego w ramach programu ASOS

Metoda *process tracing* znajduje zastosowanie w ewaluacji programu ASOS 2014–2020, opartej na badaniach jakościowych studium przypadku, jakim jest projekt *Aktywni bez względu na wiek*. Jak zostało wskazane w poprzedniej części, stopień realizacji celów pro-

gramu ASOS został określony przez dobór wskaźników o charakterze ilościowym. Nie mają one odniesienia do uwarunkowań, mechanizmów i związków przyczynowo- skutkowych, które pozwoliłyby na określenie przyczyn sukcesu bądź niepowodzeń w realizacji ASOS.

W celu zaprezentowania możliwości zastosowania metodyki *process tracing* w ewaluacji programu ASOS realizowanego w oparciu o wdrażanie projektów analizie został poddany jeden konkretny projekt: *Aktywni bez względu na wiek*. Artykuł zawiera charakterystykę zastosowania metody *process tracing* na przykładzie $n=1^5$, niemniej jednak jej implementacja na $n>1$ pozwoliłaby na wyciągnięcie wniosków natury ogólnej dotyczących mechanizmów przyczynowych, mających wpływ na osiągnięcie celów całego programu.

Projekt będący przedmiotem analizy był realizowany od 1 kwietnia 2015 do 31 grudnia 2015 roku w Gdańsku przez stowarzyszenie Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna (TEWP). Jego celem była aktywizacja gdańskich seniorów w wieku 60+ zagrożonych wykluczeniem społecznym, znajdujących się w trudnej sytuacji oraz mających ograniczone możliwości korzystania z oferty edukacyjnej Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Gdańsku. Aktywizacja miała nastąpić dzięki nabyciu przez seniorów nowej wiedzy i umiejętności, które umożliwią im bardziej sprawne funkcjonowanie w zmieniającym się świecie oraz zachowanie dobrej kondycji fizycznej, psychicznej i umysłowej. W projekcie wzięło udział 60 osób, które ukończyły 60 rok życia (TEWP, 2015, s. 1–2).

Zarówno ewaluacja projektu przeprowadzona przez stowarzyszenie odpowiedzialne za jego realizację, raport końcowy z realizacji złożony i przyjęty przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, jak i wywiady z beneficjentami wskazują, że cel projektu został osiągnięty (TEWP, 2016, s. 3–4; 2015, s. 4). W praktyce oznacza to, że realizacja programu ASOS przyczyniła się do zwiększenia aktywności fizycznej gdańskich seniorów oraz nabycia nowych umiejętności związanych z obsługą komputera i znajomością języka angielskiego. Jeśli program ASOS potraktujemy jako przyczynę X, to fizyczna i intelektualna aktywizacja gdańskich seniorów będzie stanowić skutek Y interwencji programu. Przeprowadzenie pogłębionej ewaluacji przy zastosowaniu metody *process tracing* daje możliwość zbadania mechanizmów, przyczyn i związków między nimi, które doprowadziły do pojawienia się wyżej opisanych rezultatów jako wyniku wdrożenia programu ASOS.

Teoria zmiany w ewaluacji programów publicznych, inicjatyw i projektów wyjaśnia, w jaki sposób dana interwencja prowadzi do określonej zmiany społecznej. Jest to systematyczne i skumulowane studium na temat związków między aktywnością, rezultatami i kontekstem inicjatywy. Teoria opisuje dlaczego i w jaki sposób zmiana zachodzi w określonym kontekście, jej zastosowanie wymaga identyfikacji celów, a następnie warunków niezbędnych do ich osiągnięcia (Valters, 2014, s. 2–7). Można ją określić jako podejście lub (i) narzędzie w ewaluacji programów publicznych, które pozwala zweryfikować ich efektywność i skuteczność.

W powyższym studium przypadku zastosowanie ma ten wariant metody *process tracing*, który umożliwia tworzenie teorii zmiany określającej, w jaki sposób program może przyczynić się do poprawy poziomu i jakości życia ludzi starszych w Polsce dla godnego

---

⁵ Wartość „n” odnosi się do liczby projektów podlegających ewaluacji.

starzenia poprzez aktywność społeczną. Jak zostało już wyżej wspomniane, chociaż przeprowadzona ewaluacja opiera się na pojedynczym studium przypadku $n = 1$, na podstawie którego trudno opracować wiarygodną teorię zmiany dla całego programu ASOS, jej celem jest pokazanie metodologii analizowania zmian w poszczególnych projektach za pomocą metody *process tracing*.

Badanie mechanizmów przyczynowych, które doprowadziły do pojawienia się pozytywnych zmian w wyniku realizacji projektu *Aktywni bez względu na wiek*, w oparciu o metodę *process tracing*, zostało zrealizowane według schematu „pięciu kroków” zaproponowanego przez Punton i Welle (2015a). **Pierwszy krok** obejmował zebranie materiału badawczego, który w kolejnych etapach służył do sformułowania hipotez badawczych. Materiał badawczy został pozyskany w efekcie przeprowadzenia:

- 1) analizy dokumentacji projektowej obejmującej: ofertę organizacji pozarządowej na realizację zadania publicznego, raport ewaluacyjny projektu *Aktywni bez względu na wiek* oraz sprawozdanie końcowe z realizacji zadania publicznego *Aktywni bez względu na wiek*;
- 2) pięciu wywiadów częściowo ustrukturyzowanych z beneficjentami projektu;
- 3) dwóch wywiadów częściowo ustrukturyzowanych z członkami rodzin beneficjentów projektu;
- 4) czterech wywiadów częściowo ustrukturyzowanych z wykonawcami pracującymi w projekcie;
- 5) jednego wywiadu częściowo ustrukturyzowanego z kierownikiem projektu;
- 6) badania fokusowego z udziałem pięciu beneficjentów projektu.

Krok drugi dotyczył opracowania materiału empirycznego uzyskanego z wyżej podanych źródeł oraz wskazania związków między poszczególnymi przyczynami, które spowodowały wzrost aktywności fizycznej oraz umiejętności językowych i komputerowych seniorów uczestniczących w projekcie.

Z rozmowy odbytej z osobą kierującą projektem wynikało, że tematyka zajęć realizowanych w ramach projektu została przygotowana w odpowiedzi na rozpoznanie potrzeb i oczekiwań gdańskich seniorów w zakresie edukacyjnym. Diagnoza potrzeb została przeprowadzona podczas licznych spotkań i rozmów z gdańskimi seniorami oraz przedstawicielami organizacji ich reprezentujących, z którymi współpracuje TEWP. Oferta edukacyjna została opracowana z uwzględnieniem doświadczenia zdobytego podczas realizacji innych, wcześniejszych projektów na rzecz seniorów wdrożonych przez TEWP. Ponadto kierownik projektu co pewien czas organizował spotkania ewaluacyjne, podczas których seniorzy wyrażali swoje opinie dotyczące zajęć, które stanowiły podstawę do przeglądu oferty i bieżącego dostosowania jej do potrzeb ludzi starszych jako odbiorców.

Beneficjenci wskazali, że najchętniej uczestniczyli w zajęciach komputerowych i językowych, ponieważ dzięki nabytym podczas nich umiejętnościom mogą komunikować się z dziećmi i wnukami mieszkającymi za granicą. Część z nich stwierdziła, że chciałaby w przyszłości więcej podróżować, a umiejętności językowe i w zakresie obsługi komputera mogą ułatwić realizację tych planów. Z kolei zajęcia ruchowe wpływały na poprawę stanu zdrowia, sprawność ruchową, wygląd oraz samopoczucie fizyczne i psychiczne na

tylę, że rezygnowali oni z części przyjmowanych wcześniej lekarstw. Zajęcia ruchowe i językowe zostały uznane za ciekawe, dobrze prowadzone, aktualizowane oraz dostosowane do potrzeb i oczekiwań seniorów. Istotną rolę odgrywała lektorka języka angielskiego i trener zajęć ruchowych, którzy zostali określani jako osoby zaangażowane, sympatyczne, „dla których warto przychodzić na zajęcia” oraz które potrafią zmobilizować do nauki i aktywności.

Z wywiadów przeprowadzonych z wykonawcami odpowiedzialnymi za prowadzenie zajęć w projekcie wynika, że poziom motywacji uczestników do nauki i aktywności zmienił się w trakcie trwania projektu. Prowadzący zajęcia odnotowywali szereg pozytywnych zmian, jakie zaszły w życiu beneficjentów dzięki uczestnictwu w projekcie.

Zarówno sami beneficjenci, jak i członkowie ich rodzin wskazywali na fakt, iż duże znaczenie w zaangażowaniu się w uczestnictwo w zajęciach miały znajomości i przyjaźnie nawiązane podczas trwania projektu. Beneficjenci chętniej chodzili na zajęcia, kiedy łączyły się one z perspektywą spotkania i wspólnego spędzania czasu z osobami, które znają i lubią, znajdującymi się w podobnym wieku, sytuacji ekonomicznej i społecznej oraz mającymi podobne zainteresowania. W ocenie członków rodzin beneficjentów najbardziej sprzyjały temu zajęcia ruchowe. Motywacją do zdobywania nowych umiejętności przez seniorów była chęć pochwalenia się przed rodziną i znajomymi postępami w samorozwoju. Członkowie rodzin zauważyli także pozytywny wpływ zajęć ruchowych na lepsze samopoczucie fizyczne i stan psychiczny swoich bliskich (beneficjentów).

Pozyskany materiał badawczy pozwolił na sformułowanie hipotez dotyczących związków przyczynowo-skutkowych, które doprowadziły do tego, że uczestnictwo w projekcie przyczyniło się do podniesienia aktywności fizycznej beneficjentów oraz wzrostu ich umiejętności językowych i związanych z obsługą komputera.

Etap trzeci obejmował sformułowanie hipotez na temat mechanizmów i ich wzajemnej korelacji, które łączą przyczynę X i efekt Y. W kolejnych etapach stwierdzone mechanizmy mogą stanowić postawę do formułowania teorii zmiany dotyczącej projektu lub — w przypadku potwierdzenia ich istnienia w liczbie przypadków $n > 1$ — dla całego programu ASOS (Punton, Welle, 2015a, s. 4):

- Program ASOS spowodował wzrost aktywności fizycznej gdańskich seniorów, ponieważ chętnie uczestniczyli oni w zajęciach kinezygeronto-profilaktycznych.
- Program ASOS przyczynił się do podniesienia umiejętności językowych i komputerowych gdańskich seniorów, ponieważ dzięki ich nabyciu seniorzy chcieli mieć lepszy kontakt z rodziną mieszkającą za granicą.
- Program ASOS spowodował wzrost aktywności fizycznej gdańskich seniorów, ponieważ uczestnictwo w grupowych zajęciach ruchowych poprawiło ich samopoczucie i zwiększyło komfort życia codziennego.
- Program ASOS spowodował wzrost aktywności fizycznej oraz umiejętności językowych i komputerowych gdańskich seniorów dzięki dostosowaniu poziomu trudności zajęć do możliwości i oczekiwań seniorów.
- Program ASOS spowodował wzrost aktywności fizycznej oraz umiejętności językowych i komputerowych gdańskich seniorów dzięki prowadzącym zajęcia i ich wysokim umiejętnościom komunikowania się i efektywnego motywowania beneficjentów.

- Program ASOS spowodował wzrost umiejętności językowych i komputerowych gdańskich seniorów, ponieważ motywacją do nauki była chęć pochwalenia się nowymi umiejętnościami przed rodziną i znajomymi.

Krok czwarty, zgodnie z przyjętym modelem autorstwa Puton i Welle (2015b), obejmował sprawdzanie wiarygodności przejętych hipotez na podstawie testowania istniejących dowodów. Badacze stosujący metodę *process tracing* w prowadzeniu ewaluacji interwencji publicznych wyróżnili cztery typy testów wiarygodności dowodów uzasadniających sformułowane hipotezy na temat związków przyczynowo-skutkowych prowadzących do określonych efektów (Collier, 2011, s. 825; Mahoney, 2012, s. 574–583). Na potrzeby niniejszego artykułu etap testowania wiarygodności dowodów zostanie przeprowadzony na przykładzie jednej wybranej hipotezy⁶. Hipoteza, która została wybrana do przetestowania, brzmi: **Program ASOS spowodował wzrost aktywności fizycznej gdańskich seniorów, ponieważ uczestnictwo w grupowych zajęciach ruchowych poprawiło ich samopoczucie i zwiększyło komfort życia codziennego.**

Narzędzia i techniki badawcze w ramach metody *process tracing* stanowią źródło dowodów potwierdzających bądź podważających postawioną hipotezę. W ramach zaprezentowanej metody źródła te zostały pogrupowane w oparciu o kryterium konieczności uwzględnienia danego źródła dowodów oraz stopnia pewności dowodów, jakie dane źródło dostarcza. Kryterium konieczności wskazuje, iż dany dowód jest niezbędny dla potwierdzenia bądź obalenia prawdziwości badanej hipotezy, natomiast kryterium pewności odnosi się do stopnia wiarygodności danego materiału źródłowego, na podstawie którego sprawdzana jest prawdziwość przyjętej hipotezy. Dowody otrzymane z różnych źródeł (narzędzi i technik badawczych), poprzez oszacowanie ich wagi oraz wiarygodności, pozwalają na dokonanie weryfikacji postawionej hipotezy w oparciu o cztery następujące testy:

1. *Straw-in-the-wind Test* (pol. źdźbło na wietrze) — określony dowód w ramach tego testu nie spełnia kryterium pewności ani konieczności w procesie weryfikacji hipotezy. Nie ma on zatem żadnego znaczenia w procesie potwierdzenia bądź obalenia prawdziwości hipotezy odnoszącej się do istnienia danego mechanizmu przyczynowego.
2. *Hoop Test* (pol. obręcz) — dowód spełnia kryterium konieczności, ale nie pewności w procesie wyjaśniania hipotezy. Dowód ten jest zatem niezbędny dla potwierdzenia prawdziwości hipotezy, ale stopień jego wiarygodności nie daje takiej gwarancji.
3. *Smoking Guns Test* (pol. dymiące rewolwery) — dowód spełnia kryterium pewności, ale nie konieczności w procesie wyjaśniania hipotezy. Jest on zatem wysoce wiarygodny, natomiast nie jest niezbędny, aby potwierdzić prawdziwość weryfikowanej hipotezy.
4. *Doubly-decisive Test* (pol. podwójna decyzyjność) — dowód spełnia kryterium konieczności i pewności w procesie wyjaśniania hipotezy. Ten typ dowodu potwierdza prawdziwość badanej hipotezy (Van Evera, 1997, s. 31–32, za: Bennett, 2010, s. 210).

---

⁶ Celem autorów artykułu jest pokazanie, jak wygląda praktyczna realizacja czwartego etapu *process tracing*, w którym są przeprowadzane testy weryfikujące wiarygodność dowodów uzasadniających daną hipotezę. Testowanie dowodów dla wszystkich hipotez sformułowanych w procesie ewaluacji projektu *Aktywni bez względu na wiek* zostało przedstawione w raporcie końcowym z badań, który jest dostępny na stronie internetowej projektu InnoSI (www.innosi.eu) od stycznia 2017 r.

Typy przeprowadzanych testów mają charakter modelowy, a kwalifikacja dowodów w dużej mierze zależy od wiedzy, doświadczenia i spostrzeżeń przeprowadzającego je badacza. W tabeli 2 zaprezentowano wyniki analizy dowodów zebranych w ramach badań empirycznych z wykorzystaniem omówionych wyżej narzędzi i technik badawczych.

Tabela 2. Operacjonalizacja metody *process tracing* na podstawie projektu *Aktywni bez względu na wiek*

		Pewność	
		NIE	TAK
Koniczność	NIE	<p><i>Straw-in-the-wind Test</i></p> <ul style="list-style-type: none"> wywiad częściowo ustrukturyzowany z osobą prowadzącą zajęcia ruchowe 	<p><i>Smoking Guns Test</i></p> <ul style="list-style-type: none"> wywiady częściowo ustrukturyzowane z dwoma członkami rodzin beneficjentów
	TAK	<p><i>Hoop Test</i></p> <ul style="list-style-type: none"> badanie fokusowe z udziałem pięciu beneficjentów projektu sprawozdanie końcowe z wykonania zadania publicznego dla projektu <i>Aktywni bez względu na wiek</i> 	<p><i>Doubly-decisive Test</i></p> <ul style="list-style-type: none"> wywiady częściowo ustrukturyzowane z pięcioma beneficjentami projektu

Źródło: opracowanie własne na podstawie Punton, Welle, 2015a, s. 6 oraz w oparciu o wyniki analizy dokumentacji i przeprowadzonych badań empirycznych projektu *Aktywni bez względu na wiek*.

Dowody na potwierdzenie postawionej hipotezy poddano wyżej przedstawionym testom. W zależności od „siły” danego dowodu mierzonej stopniem jego wiarygodności oraz znaczenia dla potwierdzenia weryfikowanej hipotezy za pomocą przeprowadzonych testów zostały wskazane rzeczywiste przyczyny, dzięki którym interwencja programu ASOS przyniosła określone pozytywne zmiany w sytuacji życiowej jego wybranych beneficjentów. Źródła, w ramach których pozyskano dowody, spełniły bądź nie określone kryteria poszczególnych testów. Argumentacja ich przypisania do określonych kryteriów, a tym samym uszeregowanie w tabeli, wynika z następujących przesłanek:

1. Wywiad częściowo ustrukturyzowany z prowadzącym zajęcia ruchowe, podczas którego prowadzący stwierdził, że seniorzy biorący udział w projekcie przychodzili systematycznie na zajęcia, ponieważ poziom ich zaawansowania był dostosowany do zgłaszanych z ich strony potrzeb, a uczestnictwo w zajęciach stwarzało im możliwość nawiązywania nowych kontaktów społecznych i towarzyskich. Ponadto w opinii prowadzącego seniorzy korzystali z kolejnych zajęć regularnie, opowiadali prowadzącemu o poprawiającym się dzięki ćwiczeniom ruchowym stanie zdrowia, dziękując jednocześnie za poświęcony czas i zaangażowanie w organizację zajęć. W ramach badań powyższy dowód nie spełnia ani kryterium konieczności, ani pewności. Niska ocena pewności tego dowodu wynika z faktu, iż nie są do końca znane motywacje, dla których prowadzący zajęcia wypowiada się na temat ich pozytywnego wpływu na zdrowie seniorów. Niemożliwa jest także weryfikacja

opinii seniorów o polepszeniu się ich samopoczucia w wyniku uczestnictwa w projekcie, na które powołuje się prowadzący. Dowód ten został zatem uznany za niespełniający kryterium konieczności, ponieważ hipoteza, która podlega weryfikacji, nie dotyczy prowadzącego zajęć, ale beneficjentów projektu, natomiast przeszedł test *Straw-in-the wind*.

2. Wywiady częściowo ustrukturyzowane z dwoma członkami rodzin beneficjentów, w ramach których respondenci stwierdzili, że udział w zajęciach ruchowych członków ich rodzin doprowadził nie tylko do zwiększenia ich sprawności fizycznej, ale także poprawy kontaktów społecznych z innymi ludźmi. Można zatem przyjąć, że w ocenie członków rodzin komfort życia seniorów podniósł się, bo zajęcia ruchowe doprowadziły do zaspokojenia ich potrzeb nie tylko w wymiarze fizycznym, ale także psychospołecznym. Dowód ten został oceniony jako pewny, ponieważ ze względu na bliski stopień pokrewieństwa i silne więzi rodzinne łączące dwóch członków rodzin beneficjentów projektu biorących udział w badaniu i samych beneficjentów byli oni w stanie zaobserwować zmiany zachodzące w życiu swoich bliskich oraz ocenić ich źródło i stopień. Pewność dowodu dodatkowo jest uzasadniona faktem, iż wywiad z członkami rodzin beneficjentów został zorganizowany bez udziału samych beneficjentów, których obecność mogłaby wpłynąć na treść udzielanych odpowiedzi. Dodatkowo została zapewniona anonimowość osób uczestniczących w wywiadzie. Mimo wysokiego stopnia pewności źródła dowodu, został on sklasyfikowany jako niespełniający kryterium konieczności, ponieważ opinie członków rodzin, jakkolwiek uznane przez badaczy za wiarygodne, nie są wystarczające dla potwierdzenia lub obalenia prawdziwości hipotezy. Dowód pochodzący z wywiadów z członkami rodzin uzasadniający postawioną hipotezę przeszedł test *Smoking Guns*.

3. Badanie fokusowe z udziałem pięciu beneficjentów projektu zostało uznane za źródło dowodu koniecznego do weryfikacji hipotezy, ale jednocześnie o niewielkim poziomie wiarygodności. Źródło w postaci wyników zogniskowanego wywiadu grupowego zostało uznane za konieczne, gdyż w jego trakcie beneficjenci mieli możliwość dyskusowania między sobą, między innymi na temat motywacji do brania udziału w zajęciach ruchowych. Dzięki temu było możliwe uzyskanie informacji, które mogłyby się nie pojawić w przypadku zastosowania innych metod i technik badawczych. Dla badanego mechanizmu przyczynowo-skutkowego istotne znaczenie miał fakt, iż wszystkie osoby uczestniczące w projekcie stwierdziły, że z chęcią chodziły na zajęcia ruchowe, bo dzięki nim lepiej się czuły oraz obserwowały u siebie wzrost sprawności fizycznej, która ułatwiła im funkcjonowanie w życiu codziennym, np. robienie zakupów czy spacerowanie z wnuczkami. Opinie te zostały ocenione jako konieczne dla weryfikacji hipotezy, ale nie do końca pewne co do ich wiarygodności. Wątpliwości w zakresie pewności dowodów pochodzących z wyników badania fokusowego wynikają z samej natury tego narzędzia badawczego i sposobu jego realizacji. Ze względu na fakt, iż pojawiające się odpowiedzi były dyskutowane między seniorami na forum grupy, może istnieć obawa, że część z osób biorących udział w badaniu fokusowym powtarzała opinie zasłyszane na przykład od osób cieszących się w grupie dużym autorytetem bądź nie zawsze udzielała odpowiedzi szczerych, np. w obawie przed brakiem akceptacji ze strony reszty grupy, albo w sposób niejako automatyczny — dostosowując swoje zdanie do wyrażonego przez resztę grupy. Fakt, że w badaniu brało udział

jednocześnie pięciu beneficjentów, których łączą więzi koleżeńskie, a nawet przyjacielskie, i którzy byli jednomyślni w swych odpowiedziach, nie daje całkowitej wiarygodności takiego dowodu. Badanie fokusowe jako dowód w weryfikacji hipotezy przeszło test *Hoop*.

4. Sprawozdanie z realizacji projektu *Aktywni bez względu na wiek* złożone przez TEWP w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej po zakończeniu realizacji projektu, tzn. 1 marca 2016 roku. Dowód ten został zweryfikowany jako konieczny, ponieważ oficjalna dokumentacja projektowa stanowi jedno z najważniejszych źródeł informacji o projekcie i jego rezultatach. Jednocześnie dowód ten w przypadku badanej hipotezy nie spełnił kryterium pewności, dlatego że wprawdzie w sprawozdaniu pojawiła się informacja o tym, że seniorzy chętnie uczestniczyli w zajęciach ruchowych i poprawie uległo ich samopoczucie, ale nie zostały podane przyczyny uzasadniające dlaczego i w jaki sposób ten proces zachodził. W sytuacji braku zdiagnozowanych przyczyn nie można pozytywnie zweryfikować dowodu, który i w tym przypadku przeszedł test *Hoop*.

5. Wywiady częściowo ustrukturyzowane z pięcioma beneficjentami projektu zostały uznane jako źródło dowodów koniecznych i pewnych w procesie weryfikacji hipotezy. Wywiady stanowią dowód konieczny, ponieważ prezentują opinie samych beneficjentów odnoszące się bezpośrednio do treści sformułowanej hipotezy. Wszystkie osoby biorące udział w wywiadach indywidualnych podkreślały, że chętnie uczestniczyły w zajęciach ruchowych, ponieważ umożliwiały im one poprawę kondycji fizycznej oraz samopoczucia psychicznego. To z kolei prowadziło do wzrostu komfortu życia codziennego, ponieważ seniorzy zaczęli lepiej radzić sobie z codziennymi obowiązkami, częściej wychodzić z domu i spotykać się z ludźmi w podobnym wieku, mającymi podobne zainteresowania czy problemy. Sposób przeprowadzenia wywiadów częściowo ustrukturyzowanych, które były realizowane w biurze TEWP, ale w osobnym, wydzielonym na ten cel pokoju, jedynie w obecności badacza zadającego pytania, przy zachowaniu gwarancji anonimowości uzyskanych odpowiedzi, spowodował, że seniorzy chętnie i otwarcie odpowiadali na zadane pytania. Dowód ten został oceniony jako pewny, ponieważ zostały wykluczone czynniki zewnętrzne, które mogłyby wpływać na treść odpowiedzi. Ponadto dowód daje wysoką gwarancję pewności, ponieważ wszyscy beneficjenci bez wyjątku, nie znając treści odpowiedzi innych beneficjentów, podkreślali, że ćwiczenia ruchowe miały pozytywny wpływ na subiektywnie przez nich rozumiany komfort życia. Powyższy dowód został zweryfikowany za pomocą *Double-decisive Test*, który potwierdził prawdziwość rozważanej hipotezy.

Krok piąty metody *process tracing* obejmuje sformułowanie wniosków na podstawie przeprowadzonych testów. Prawdziwość postawionej hipotezy potwierdzają zatem informacje uzyskane od beneficjentów projektu w trakcie wywiadów indywidualnych częściowo ustrukturyzowanych. Program ASOS spowodował wzrost aktywności fizycznej gdańskich seniorów dzięki ich uczestnictwie w grupowych zajęciach ruchowych oferowanych w ramach projektu *Aktywni bez względu na wiek*. Zajęcia umożliwiały poprawę kondycji fizycznej oraz samopoczucia psychicznego seniorów dzięki nawiązanym relacjom społecznym, co było zgodne z oczekiwaniami deklarowanymi przez samych seniorów.

Wzmocnieniem uzyskanych dowodów potwierdzających postawioną hipotezę na temat mechanizmu przyczynowo-skutkowego jest także informacja udzielona przez prowadzą-

cego zajęcia ruchowe. Sam wywiad z prowadzącym został uznany przez badaczy jako źródło dowodów niespełniających w pełni kryterium konieczności i pewności. Niemniej jednak dowody pochodzące z tego źródła skonfrontowane z tymi uzyskanymi ze źródła uznanego za konieczne i pewne stanowią wzmocnienie potwierdzające prawdziwość postawionej hipotezy.

Zakończenie

W niniejszym artykule zostało zaprezentowane znaczenie, użyteczność i praktyczne zastosowanie metody *process tracing* w ewaluacji interwencji publicznych na przykładzie wybranego projektu. Zastosowanie metody *process tracing* w przypadku ewaluacji projektu *Aktywni bez względu na wiek* realizowanego w ramach programu ASOS umożliwiło udzielenie odpowiedzi na pytanie, jakie czynniki wpłynęły na osiągnięcie celów projektu, jak również zdefiniowanie mechanizmów, które zdecydowały o wystąpieniu rezultatów zakładanych w projekcie.

Podsumowując rozważania dotyczące użyteczności metody *process tracing* w ewaluacji interwencji publicznych, warto wspomnieć o ograniczeniach w stosowaniu tej metody. Po pierwsze, zastosowanie metody *process tracing* dostarcza wiedzy na temat związków przyczynowo-skutkowych, które doprowadziły do powstania określonego rezultatu, którym — w analizowanym przypadku — było zwiększenie aktywności fizycznej gdańskich seniorów oraz ich umiejętności językowych i w zakresie obsługi komputera. Nie daje jednak możliwości określenia hierarchii ważności przyczyn, które wywołały określone efekty, dlatego też zaleca się stosowanie tej metody równocześnie z innymi podejściami ewaluacyjnymi (Punton, Welle, 2015a, s. 6). Łączenie metod badawczych pozwala bowiem na weryfikację wiarygodności uzyskanych wyników badań, szczególnie w przypadku, gdy używane metody mają krótką historię w naukach społecznych oraz — w pewnym zakresie — opierają się na wnioskowaniu intuicyjnym. Taką metodą jest właśnie *process tracing*, który wymaga nie tylko poprawnego zrozumienia jego istoty, ale też prawidłowego zastosowania w procesie badawczym (tamże, s. 6; Collier, 2011, s. 823).

Po drugie, stosowanie metody *process tracing* wymaga nie tylko umiejętności analitycznych, ale także dostępu do różnych źródeł informacji, zarówno formalnych, jak i nieformalnych. Zbieranie informacji wiąże się z dostępem do wszystkich typów interesariuszy projektu/programu i jest niezwykle czasochłonne. Tylko w ten sposób zrealizowane badania pozwolą na opracowanie i weryfikację hipotez, które stanowią podstawę prawidłowego wnioskowania. Metoda ta nie jest więc ani szybkim, ani łatwym rozwiązaniem ewaluacyjnym (Puton, Welle, 2015a, s. 6).

Uzyskane wyniki ewaluacji projektu *Aktywni bez względu na wiek* przy zastosowaniu metody *process tracing* powinny być porównane z wynikami badań innych projektów finansowanych w ramach programu ASOS, prowadzonych z użyciem tej samej metody. Badania komparatystyczne na próbie $n > 1$ umożliwiłyby wyciągnięcie wniosków natury ogólnej dotyczących wdrażania programu ASOS, a więc sformułowanie teorii zmiany, która tłumaczy, w jakich warunkach dana interwencja przyniesie oczekiwane rezultaty.

Podjęcie tego typu badań jest tym bardziej zasadne, że twórcy programu ASOS przyjęli ilościowe wskaźniki realizacji jego celów. Natomiast jakościowa analiza poszczególnych projektów, a następnie porównanie ich rezultatów na wiarygodnej liczbie „n” przypadków pozwoliłoby na sformułowanie wniosków w zakresie różnego typu uwarunkowań determinujących skuteczność osiągania celów ASOS, a więc aktywizacji społecznej seniorów w Polsce.

Bibliografia

- Beach, D., Pedersen, R.B. (2013). *Process-Tracing Methods: Foundations and Guidelines*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Bennett, A. (2010). Process Tracing and Causal Inference. W: H.E. Brady, D. Collier (red.), *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. (207–219). Lanham: Rowman and Littlefield.
- Bennett, A., Checkel, J.T. (2012). Process Tracing: From Philosophical Roots to Best Practices. *Simons Papers in Security and Development*, no. 21, s. 5–48.
- Collier, D. (2011). Understanding Process Tracing. *PS: Political Science and Politics*, vol. 44, iss. 4, s. 823–830.
- Johnson, J.B., Reynolds, H.T., Mycoff, J.D. (2010). *Metody badawcze w naukach politycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ławniczak, K. (2013). Process tracing. Śledzenie mechanizmów przyczynowych. W: K. Ławniczak (red.), *Metody jakościowe i ilościowe w badaniu organizacji i działania Unii Europejskiej*. (69–84). Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW.
- Ławniczak, K. (2015). Badanie społecznych aspektów decydowania w Radzie Unii Europejskiej. Propozycja ram metodologicznych. W: E. Małuszyńska, P. Idczak, G. Mazur (red.), *Unia Europejska wobec wyzwań przyszłości. Aspekty społeczne, gospodarcze i środowiskowe*. (98–109). Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Mahoney, J. (2011). The Logic of Process Tracing Tests in the Social Science. *Sociological Methods & Research*, vol. 41, iss. 4, s. 570–597.
- Mandes, S. (2008). Metody jakościowe w ewaluacji. W: K. Olejniczak, M. Kozak, B. Ledzion (red.), *Teoria i praktyka ewaluacji interwencji publicznych. Podręcznik akademicki*. (129–157). Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Michalaszek A., Jastrzębowska, A., Kaczmarek, L. (2012). Metody Mouselab i WebDiP jako przykłady komputerowych metod śledzenia procesu stosowanych w badaniu procesów decyzyjnych. W: W. Paluchowski, A. Bujacz, P. Haładziński, L. Kaczmarek (red.), *Nowoczesne metody badawcze w psychologii*. (207–222). Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej (2008). *Program Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+*. Warszawa: MPiPS.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej (2012). *Rządowy Program na Rzecz Aktywności Osób Starszych na lata 2012–2013*. Warszawa: MPiPS.

- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej (2014a). *Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020*. Warszawa: MPiPS.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej (2014b). *Sprawozdanie z realizacji Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013 — rok 2013*, Warszawa: MPiPS.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej (2015). *Sprawozdanie z realizacji Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020 — rok 2014*, Warszawa: MPiPS.
- Olejniczak, K. (2009). *Praktyka ewaluacji efektów programu rozwoju regionalnego — studium porównawcze*. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Parlament Europejski i Rada (2011). *Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 940/2011/UE z dnia 14 września 2011 r. w sprawie Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej 2012*. Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L246, 23.9.2011.
- Punton, M., Welle, K. (2015a). *Applying Process Tracing in Five Steps*. Centre for Development Impact Practice Paper Annex, no. 10, s. 1–8.
- Punton, M., Welle, K. (2015b). *Straws-in-the-wind, Hoops and Smoking Guns: What Can Process Tracing Offer to Impact Evaluation?* Centre for Development Impact Practice Paper, no. 10, s. 1–8.
- Schulte-Mecklenbeck, M., Kühberger, A., Ranyard, R. (red.). (2011). *A Handbook of Process Tracing Methods for Decision Research: A Critical Review and User's Guide*. New York: Taylor & Francis.
- Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna (2015). *Oferta organizacji pozarządowej/ podmiotu, o którym mowa w Art. 3 Ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (dz. U. Z 2014 r. Poz. 1118, 1138 i 1146), realizacji zadania publicznego składana w 2015 roku na podstawie Rządowego programu na rzecz aktywności społecznej Osób starszych na lata 2014–2020, oferta numer: 7114*.
- Towarzystwo Edukacyjne Wiedza Powszechna (2016). *Sprawozdanie końcowe z realizacji zadania publicznego Aktywni bez względu na wiek*. Gdańsk: TEWP.
- Tomczyk, Ł., Klimczuk, A. (2015). *Aging in the Social Space*. Kraków–Białystok: The Association of Social Gerontologists.
- Valters, C. (2014). *Theories of Change in the International Development: Communication, Learning and Accountability*. The Justice and Security Research Programme Paper 17. The Asia Foundation. Pobrane z: <http://www.lse.ac.uk/internationalDevelopment/research/JSRP/downloads/JSRP17.Valters.pdf> [dostęp: 27.08.2016].
- Van Evera, S. (1997). *Guide to Methods for Students of Political Science*. Ithaca: Cornell University Press.
- Vennesson, P. (2008). Case Studies and Process Tracing: Theories and Practices. W: D. della Porta, M. Keating (red.), *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Monika Klimowicz

Małgorzata Michalewska-Pawlak

Faculty of Social Sciences, University of Wrocław

***The significance of qualitative research in the evaluation of public policies.
The example of ASOS programme***

Summary

The objective of the paper is to explain the importance of qualitative research, particularly the process tracing method in the public policies evaluation. The article presents the methodology of using process tracing method and the conditions of its implementation in evaluation of public policies programmes.

The article is based on research carried out within the research project 'Innovative Social Investment Strengthening Communities in Europe' (InnoSi), financed by the European Commission in the frames of Horizon 2020 Programme. The main part of the article presents the partial results of empirical research based on the process tracing method, in the form of case study analysis covering the project 'Active regardless the age'.

Key words: public policies evaluation, qualitative analysis, process tracing